

مقاله پژوهشی: آثار تحریم‌های یکجانبه بر رعایت حقوق بشر با تأکید بر تحریم‌های

ایالات متحده آمریکا علیه ایران

[20.1001.1.24234621.1400.11.43.2.9](https://doi.org/10.1001.1.24234621.1400.11.43.2.9)

عهادیه زندگی اهرمی^۱، حمید عزیزی مرادپور^۲، احد باقرزاده^۳

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۲/۱۶

چکیده

امروزه تحریم‌های یکجانبه به‌عنوان ابزاری در دست دولت‌ها در حال تبدیل شدن به یک رویه بین‌المللی است که استفاده از آن، به‌عنوان اقدامات خارج از نظام امنیت جمعی منشور ملل متحد، مشروعیت این اقدامات را از حیث انطباق با موازین حقوقی بین‌المللی با شک و تردید مواجه نموده است. تحریم‌کنندگان در توجیه اقدامات یکجانبه خود به‌طور عمده به اصل آزادی دولت‌ها در برقراری یا قطع روابط تجاری خود با سایر دولت‌ها استناد می‌نمایند در حالی که مستند به بندهای (الف) و (ب) ماده (۴۲) طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، دولت واضع تحریم از این جهت که با اعمال تحریم‌های خودسرانه، به‌طور گسترده بر عملکرد دولت هدف تحریم تأثیر می‌گذارد و دولت هدف تحریم نیز به دلیل عدم ایفای تعهدات حقوق بشری، نسبت به ساکنین سرزمین تحت حاکمیت خود دارای مسئولیت می‌باشند. مراعات یا تخطی کشورهای واضع تحریم از موازین حقوقی بین‌المللی، نقش حائز اهمیتی در مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌های وضع شده دارد، اما با توجه به اینکه تحریم‌های یکجانبه به‌طور عمده از سوی کشورهای صاحب قدرت وضع می‌گردند؛ بنابراین در فرض عدم مشروعیت تحریم‌های یکجانبه نیز کمتر شاهد عدول کشور واضع تحریم از مواضع خود بوده‌ایم. از همین رو در این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای ضمن شناسایی و ارزیابی دقیق آثار سوء حقوق بشری تحریم‌های یکجانبه، راهکارهایی مؤثر و کارآمد در جهت کاهش آن‌ها به‌عنوان بخش مهمی از تکلیف دولت‌های هدف و جامعه جهانی ارائه گردیده است.

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران.

۲. حمید عزیزی مرادپور، استادیار، مدرس و مدعو دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران (نویسنده مسئول) Email: hamidazizim@gmail.com

۳. دانشیار، گروه حقوق بین‌الملل دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران.

کلید واژه‌ها: ایالات متحده آمریکا، ایران، تحریم یکجانبه، نقض حقوق بشر، حقوق بین‌الملل.

مقدمه

«تحریم‌های یکجانبه به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌گردد که به صورت یکجانبه و خارج از هر سازمان یا توافق بین‌المللی، از سوی یک دولت یا ائتلافی از آن‌ها علیه دولتی دیگر اتخاذ می‌شوند» (مطلق و ضیایی، ۱۳۹۴: ۴۹). «تحریم‌های یکجانبه به طور عمده به منظور ایجاد تغییر در رفتار سیاسی و نحوه عمل دولت یا مجموعه‌ای از دولت‌ها وضع می‌گردند» (Koutrakos, 2001: 50) نکته حائز اهمیت این است که با توجه به پابندی شورای امنیت به اصول حقوق بین‌الملل عام در اعمال تحریم‌های اقتصادی با رعایت سه اصل انسانیت (رعایت موازین انسانی) ضرورت و تناسب، رعایت این اصول در تحریم‌های یکجانبه نیز به طریق اولی می‌بایست از جانب کشورهای واضع تحریم مدنظر قرار گیرد (فرخ سیری، ۱۳۸۷: ۵۷).

«در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت این گونه تحریم‌ها در حقوق بین‌الملل صراحتاً منع قانونی وجود ندارد و تنها در قالب اقدام متقابل و با رعایت شرایط و حدود مواد (۴۹) تا (۵۲) طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها مصوب سال ۲۰۰۱ میلادی قابل ملاحظه است که طی آن تحریم‌ها نمی‌بایست متضمن زور یا تهدید به زور، نقض قواعد بنیادین حقوق بشر و قواعد آمره و... باشند» (عابدینی، ۱۳۹۴: ۱۲۸). هرچند به این طرح نیز انتقادات بسیاری وارد است، اما این نوع از مسئولیت، تحت قاعده عام حقوق بین‌الملل عرفی قرار می‌گیرد و وفق جدیدی در مسئول دانستن اعضای سازمان‌های بین‌المللی در حقوق بین‌الملل محسوب می‌گردد و مورد قبول رویه قضایی بین‌المللی نیز واقع گردیده است. (نک: موسوی و خداپرست، ۱۳۹۲: ۱۶۲-۱۵۹) «متأسفانه امروزه اقدامات یکجانبه کشورها فراتر از اقدامات شورای امنیت صورت گرفته و در حال تبدیل به یک رویه بین‌المللی است» (امین‌زاده و خداپرست، ۱۳۹۱: ۳۲). «و از این حیث خسارات و تلفات بخش قابل توجهی از جمعیت جهان را تحت تأثیر خود قرار داده است» (اسلامی گیلانی، ۱۳۹۵: ۱۱).

«قطعنامه‌ای تحت عنوان اقدامات اقتصادی به‌عنوان وسیله اجبار سیاسی و اقتصادی علیه کشورهای در حال توسعه^۱ از کشورهای صنعتی می‌خواهد که از موضع برتر خود به‌عنوان وسیله اعمال فشار اقتصادی با هدف ایجاد تغییر در سیاست‌های اقتصادی، سیاسی، تجاری و اجتماعی سایر کشورها استفاده نکنند» (سادات میدانی، ۱۳۹۷: ۴۲). در این میان، برخی از نویسندگان غربی نه تنها تحریم‌ها را در معنای عام آن منفی نمی‌دانند، بلکه به‌صورت کلی تحریم‌ها را ابزاری مثبت در جهت تحت فشار قرار دادن حکومت‌های سرکوبگر و ناقض حقوق بشر جهت انطباق با استانداردهای جهانی و منطبق با اصل حاکمیت کشورها می‌دانند (See : fretland, 2017: 137).

اجلاس تجارت و توسعه ملل متحد (آنکتاد)^۲ نیز ضمن محکوم نمودن اعمال اقدامات اقتصادی قهرآمیز، به‌ویژه علیه کشورهای در حال توسعه، اعلام می‌نماید: «همراهی کشورها، ارگان‌های بین‌المللی و شرکت‌های سرمایه‌گذار با تحریم‌های سخت‌گیرانه ایالات متحده علیه ایران منجر به ایجاد خطر بالای سرمایه‌گذاری در بازار ایران گردیده و اوضاع را بیش‌ازپیش بغرنج نموده است» (See: perben and work group , 2018: 13).

در این پژوهش تلاش گردیده تا پاسخی مستند و مستدل برای سؤالاتی همچون: تحریم‌های یکجانبه در چه شرایطی منجر به نقض حقوق بشر می‌گردند؟ آیا استناد به قوانین داخلی کشور واضع تحریم می‌تواند مجوز وضع تحریم یکجانبه تلقی گردد؟ آیا مشروعیت تحریم‌ها مجوزی برای نقض حقوق بشر از سوی کشورهای واضع تحریم تلقی می‌گردد؟ ارائه گردد.

بنابراین با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، مقالات و پژوهش‌های معتبر و بر اساس روش توصیفی-تحلیلی، ابتدا به تبیین دیدگاه‌های موجود در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌ها پرداخته و سپس ضمن بررسی منابع، اهداف، ویژگی‌ها و میزان موفقیت ایالات متحده آمریکا از وضع تحریم‌های یکجانبه علیه کشورهای هدف (به‌طور

1. Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 23 December 2003.

2 . UNCTAD MENA National Awareness Raising Seminar on Consumer Protection Law 27 July 2017 , Amman, Jordan.

خاص کشور ایران) به بیان آثار سوء حقوق بشری ناشی از این‌گونه تحریم‌ها و حقوق و تعهدات کشورهای هدف پرداخته و در پایان به ارائه راهکارهایی مؤثر و کارآمد در جهت کاهش آثار سوء حقوق بشری تحریم‌های یکجانبه پردازیم.

مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

وجه ممیزه این مقاله با کتب، تحقیقات و مقالات بسیاری که در زمینه تحریم‌های یکجانبه به رشته تحریر درآمده است توجه و تمرکز این مقاله بر ارائه راهکارهای مؤثر، کارآمد و عملی در راستای مقابله با بروز آثار تحریم‌های یکجانبه در کشورهای هدف است. در زیر به بررسی برخی از آثار تألیفی در این حوزه می‌پردازیم.

۱. سادات میدانی و خلیلی طبقه (۱۳۹۷) در کتابی تحت عنوان «بایسته‌های حقوقی نظام تحریم ایالات متحده؛ تحریم‌های ایران» ضمن بیان مبانی قانونی اعمال تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه کشورهای مختلف و به‌طور خاص کشور ایران، به بررسی سیر تحول و دلایل توجیه تحریم‌های یکجانبه از سوی ایالات متحده آمریکا پرداخته و همچنین از ایجاد هسته اولیه جهانی در راستای مقابله با کاهش اعمال فراسرزمینی قوانین مربوط به تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه سایر کشورها خبر داده است؛ بنابراین ارائه راهکارهای عملی در جهت مقابله با آثار سوء حقوق بشری ناشی از تحریم‌های یکجانبه به‌عنوان ثمره و نتیجه بحث کمتر مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

۲. کریستوفر فریتلند (۲۰۱۷) در کتاب خود تحت عنوان «تأثیر تحریم‌ها بر حقوق بشر» ضمن بررسی تحریم‌های یکجانبه و چندجانبه و آثار این تحریم‌ها بر حقوق بشر، به‌صورت کلی تحریم‌ها را ابزاری مثبت در جهت تحت فشار قرار دادن حکومت‌های سرکوبگر و ناقض حقوق بشر جهت انطباق با استانداردهای جهانی می‌داند و هدف عمده وضع تحریم‌ها توسط کشورهای تحریم‌کننده را نیل به مقاصد سیاسی خود می‌داند و تحریم‌های هوشمند را مجموعه‌ای از تحریم‌های سامانمند می‌داند که در عین حال که موجب فشار بر کشورهای خاطی از قواعد بین‌المللی است کمترین آثار زیان‌بار را نسبت به افراد عادی در پی دارد؛ بنابراین اثر مزبور دیدگاهی کاملاً متفاوت با این مقاله دارد.

۳. فرخ سیری (۱۳۸۷) در مقاله خود با موضوع «محدودیت‌های شورای امنیت در اعمال تحریم‌های اقتصادی» به بررسی تحریم‌های اقتصادی به‌عنوان ابزاری بازدارنده و مثبت جهت مقابله با کشورهایی که آزادی‌ها و حقوق بشر را در قلمرو حکومت خود محدود نموده‌اند و نمی‌توان به طرق دیگر آن‌ها را از رویه خود بازگرداند پرداخته است و در واقع بیش از اینکه به آثار سوء تحریم‌ها بپردازد به آثار مثبت این‌گونه تحریم‌ها پرداخته و دیدگاهی کاملاً متفاوت با این مقاله دارد.

۴. اکبر تربت مدرس دانشگاه کالیفرنیا (۲۰۰۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیرات تحریم‌های اقتصادی آمریکا علیه ایران» ضمن بررسی ماهیت تحریم‌های یکجانبه آمریکا در حوزه صادرات نفت، واردات کالاهای خارجی و همچنین سرمایه‌گذاری خارجی علیه جمهوری اسلامی ایران به تأثیرگذاری این تحریم‌ها بر حوزه‌های مختلف پرداخته است و اگرچه معتقد است این تحریم‌ها در کوتاه‌مدت موجب کاهش صادرات نفت و واردات کالاهای غیرنفتی و کاهش سرمایه‌گذاری‌های خارجی در ایران شده است، اما طولانی‌مدت بودن این تحریم‌ها موجب کاهش اثربخشی آن گردیده است. در زمینه حقوق بشری نیز این تحریم‌ها را موجب کاهش اشتغال و ایجاد تورم مضاعف در ایران دانسته است و در پایان به این موضوع اشاره دارد که تحریم‌ها هنوز هم بهترین گزینه اعمال فشار بر حکومت‌ها در قیاس با گزینه نظامی محسوب می‌شود.

۱. مبحث نخست

۱-۱. مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌های یکجانبه

به‌طور کلی در بحث مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌های یکجانبه سه نظریه غالب وجود دارد:

(۱) نظریه مشروعیت مطلق، (۲) مشروعیت نسبی و (۳) عدم مشروعیت.

«دیدگاه اول که به نظریه حاکمیت کشورها نیز معروف است، برای اولین بار توسط امریخ دو واتل^۱ حقوقدان سوئیسی مطرح گردید و بر این اصل استوار است که تمامی

کشورها دارای حاکمیتی مستقل هستند و به همین دلیل می‌توانند در تنظیم روابط خارجی خود آزادانه برخورد نمایند، و اتل معتقد بود همان‌گونه که هر کشوری حق تجارت با کشورهای دیگر را دارد، به همان نحو هم می‌تواند از هرگونه تجارتی که به هر دلیلی برای کشورش زیان‌آور است خودداری نماید» (اسلامی گیلانی، ۱۳۹۲: ۶۰).

دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی مربوط به شکایت نیکاراگوئه علیه آمریکا در ۱۹۸۶ میلادی، ابراز نمود: «در صورت فقدان یک معاهده یا نوعی تعهد قانونی روشن و مشخص هیچ کشوری مکلف نیست روابط تجاری خاصی را بیش از آنچه که به مصلحت می‌داند ادامه دهد»^۱. همان‌گونه که می‌بینیم مفهوم مخالف رأی مزبور امراه‌ای بر غیرقانونی بودن تحریم‌های یکجانبه، در فرض وجود معاهده بین دو کشور تلقی می‌گردد. به نظر می‌رسد رعایت نظریه یادشده یا به عبارت دیگر اتکاء به اصل حاکمیت دارای دو پیش‌شرط اساسی باشد: اول آنکه کشورها تنها در روابط تجاری خود با کشور دیگر دارای صلاحیت هستند و با این وصف تنها تحریم‌های اولیه^۲ قابل توجیه خواهند بود و نه تحریم‌های ثانویه^۳ و دوم اینکه کشورهای واضع تحریم‌های یکجانبه در صورتی می‌توانند مبادرت به وضع تحریم‌ها و قطع روابط تجاری خود با کشور هدف نمایند که میان آن‌ها هیچ‌گونه معاهده تجاری، مودت یا توافق دیگری وجود نداشته باشد، بنابراین در مورد دولت ایران یا نیکاراگوئه مطابق رأی مورد اشاره با توجه به وجود چنین معاهداتی استدلال دولت واضع تحریم مردود و غیرقابل دفاع خواهد بود.

-
1. Judgment of 27 June 1986, CASE CONCERNING MILITARY AND PARAMILITARY ACTIVITIES IN AND AGAINST NICARAGUA (NICARAGUA v. UNITED STATES OF AMERICA) Section 276: A State is not bound to continue particular trade relations longer than it sees fit to do so, in the absence of a treaty commitment or other specific legal obligation ; but where there exists such a commitment, of the kind implied in a treaty of friendship and commerce, such an abrupt act of termination of commercial intercourse as the general trade embargo of 1 May 1985 will normally constitute a violation of the obligation not to defeat the object and purpose of the treaty.
 2. Primary sanctions.
 3. Secondary Sanctions.

با همین توجیحات در دیدگاه دوم یعنی نظریه مشروعیت نسبی یا بی‌طرفی، دو رویکرد حاکمیت کشورها و منع قانونی در کنار هم قرار می‌گیرند و در جنگ مستقیم اقتصادی یک کشور علیه کشور دیگر طرفین ثالث معاف هستند. در این دیدگاه، تحریم درجات مختلفی دارد و تنها تحریم‌های اولیه، آن هم با پیش‌شرط‌های فوق قابل پذیرش بوده و تحریم‌های اقتصادی ثانویه به دلیل اینکه متوجه دشمن اصلی و حقیقی نبوده، بلکه در حقیقت طرف‌های ثالث که با کشور هدف در حال دادوستد هستند را درگیر می‌نماید مورد پذیرش نیست. «برخی از حقوقدانان معتقدند که با توجه به محدودیت‌هایی که منشور ملل متحد برای شورای امنیت در کاربرد تحریم‌های اقتصادی وضع نموده، هرگونه تحریم اعم از چندجانبه و یکجانبه می‌بایست در راستای اصول و موازین یادشده باشد» (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۷۹).

دیدگاه سوم که مبتنی بر عدم مشروعیت مطلق تحریم‌های یکجانبه است با تکیه بر اصل عدم مداخله (موضوع ماده ۳۲ منشور ملل متحد و قطعنامه ۲۱۳۱ مجمع عمومی مصوب سال ۱۹۵۶) و اصل آزادی تجاری معتقد است که هیچ دولتی حق ندارد بنا به هر دلیلی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم در امور داخلی یا خارجی دولت دیگر مداخله نمایند. در حالی که تحریم‌های اقتصادی به‌ویژه تحریم‌های ثانویه علیه کشورهای ثالث در عمل منجر به نقض اصل عدم مداخله می‌گردد. به نظر می‌رسد در خصوص بحث مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌های یکجانبه، دیدگاه دوم تا حدودی منطقی‌تر باشد؛ زیرا مطابق این دیدگاه ممکن است کلیه تحریم‌های وضع‌شده، غیرقانونی و نامشروع نبوده و برخی از آن‌ها بر اساس قوانین و مقررات بین‌المللی تدوین و اجرا شده باشند؛ بنابراین یک‌سری محدودیت‌های اصولی وجود دارد که می‌بایست مورد توجه دولت‌های واضع تحریم قرار گیرد و از جمله آن می‌توان به اصل عدم مداخله و اصل آزادی تجاری اشاره نمود و دولت‌های واضع تحریم در اعمال تحریم‌ها باید با رعایت اصول مزبور، اعمال تحریم نمایند.

علاوه بر موارد فوق، رعایت اصول کلی حقوق بین‌الملل همانند اصول انسانی بودن، تناسب، ضرورت تحریم‌ها و نیز رعایت قواعد آمره بین‌المللی از دیگر محدودیت‌های اعمال تحریم‌های یکجانبه است.

۲-۱. منابع حقوقی ایالات متحده در وضع تحریم‌های یکجانبه علیه دولت‌ها

ایالات متحده آمریکا در توجیه تحریم‌های یکجانبه خود علیه کشورهای هدف علاوه بر تمسک به قواعد و قوانین بین‌المللی، از طریق تصویب قوانین داخلی در راستای نیل به اهداف خود گام برمی‌دارد و قوانین متعددی را که به نوعی مجوز وضع تحریم علیه سایر کشورها تلقی می‌گردد وضع نموده است که در ذیل به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) قانون اساسی ایالات متحده آمریکا ۱۷۸۹^۱: بند ۱۰ بخش ۸ اصل اول قانون اساسی ایالات متحده آمریکا، مجوز اعمال مجازات‌های تعیین‌شده از سوی کنگره آمریکا علیه اتباع سایر کشورها در خصوص جرائمی همچون دزدی دریایی و جنایات ارتكابی در دریای آزاد است که این امر به نوعی تجویز صلاحیت فراسرزمینی ایالات متحده آمریکا محسوب می‌گردد.

ب) قانون منع تجارت با دشمن ۱۹۱۷^۲: به موجب این قانون هرگونه تجارت یا روابط اقتصادی با دشمن یا متحدین دشمن آمریکا ممنوع و کلیه روابط تجاری با آن کشور را به جز مواردی که رئیس‌جمهور آمریکا مجوز چنین تجارتی را صادر کرده باشد مورد تحریم قرار می‌دهد.

ج) قانون عضویت در سازمان ملل متحد ۱۹۴۵^۳: مطابق قسمت پنجم این قانون هرگاه شورای امنیت سازمان ملل متحد ذیل ماده ۴۱، ایالات متحده را ملزم نماید تا در راستای تصمیم شورا اقداماتی را انجام دهد، رئیس‌جمهور آمریکا می‌تواند تا حدی که برای اجرای آن اقدامات ضروری است، تصمیماتی را اتخاذ و روابط تجاری آمریکا با کشور مدنظر شورای امنیت را محدود یا ممنوع اعلام نماید.

د) قانون اختیارات اقتصادی اضطراری بین‌المللی ۱۹۷۷^۴: مطابق این قانون رئیس‌جمهور ایالات متحده اختیار دارد که در شرایط تهدید غیرعادی و

1. The Constitution of the United States 1789.
2. The Trading with the Enemy Act 1917.
3. The United Nations Participation Act 1945.
4. International Emergency Economic Powers Act 1977.

فوق‌العاده از سوی خارج که امنیت ملی، روابط خارجی و اقتصادی آمریکا را تهدید می‌نماید، روابط تجاری را تنظیم و در صورت لزوم محدودیت‌هایی را اعمال نماید.

ه) **قانون اداره صادرات ۱۹۷۹:** به موجب این قانون ایالات متحده ملزم است ضمن همکاری با کشورهایی که با آنها معاهدات دفاعی دارد، هرگونه صادرات به کشورهایی که ممکن است تهدید علیه امنیت ملی آمریکا و متحدینش باشند را ممنوع نمایند.

۳-۱-۱. اهداف وضع تحریم‌های یکجانبه

۳-۱-۱. بازدارندگی

در این گونه تحریم‌ها به طور عمده مهم‌ترین هدفی که کشورهای واضع تحریم دنبال می‌کنند هشدار به کشور هدف تحریم جهت جلوگیری و بازداشتن آن از انجام اقداماتی است که منافع بین‌المللی و داخلی کشور واضع تحریم را به مخاطره می‌اندازد که شاید بتوان گفت این هدف به عنوان هدف اولیه کلیه تحریم‌های یکجانبه و حتی چندجانبه تلقی می‌گردد.^۲

۳-۲-۱. تغییر رفتار و رویه کشور هدف

«تحریم‌ها علاوه بر داشتن جنبه بازدارندگی، عموماً به دنبال تغییر رفتار و رویه کشورهای هدف تحریم در دو بُعد سیاست‌های داخلی و خارجی می‌باشند که به فراخور رفتار و رویه نامتعارف کشور هدف از منظر کشورهای واضع تحریم در هر یک از این ابعاد دنبال می‌شود» (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۲).

۳-۳-۱. مجازات و تنبیه کشور هدف

کشورهای واضع تحریم به محض مایوس شدن از امکان تغییر رفتار و رویه کشور خاطی، اقدام به مجازات و تنبیه آن کشور می‌نمایند؛ به عبارت دیگر زمانی که کشور واضع تحریم بروز رفتارهایی از جانب کشور هدف را مغایر با قوانین بین‌المللی یا منافع خود

تلقی نموده، اما به دلیل نبود اجماع بین‌المللی در این خصوص، امکان استفاده از ابزارهای دیگری همچون قطعنامه‌های بین‌المللی یا تحریم‌های چندجانبه را ندارد، رأساً از طریق اعمال تحریم‌های یکجانبه کشور خاطی را تنبیه می‌نماید و این به معنی آسیب رساندن مستقیم به منافع دولت هدف تحریم است (نک: پیغامی و همکاران، ۱۳۹۴: ۶۴-۶۳).

۴-۳-۱. تغییر حاکمیت در کشور هدف

«هرگاه در عمل کشورهای واضع تحریم به دلایل مختلف از جمله ناتوانی در بازداشتن، تغییر رفتار یا تنبیه کشور هدف تحریم نتوانند به اهداف خود دست یابند و از سایر روش‌ها نیز قطع امید گردد سعی در تغییر رژیم حاکم بر کشور هدف از طریق بی‌ثبات کردن یک حکومت در راستای کودتا، حمله نظامی یا ... با کمترین هزینه و در کوتاه‌ترین زمان دارند» (عابدینی، ۱۳۸۴: ۱۴).

۴-۱. ویژگی تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران از سال ۱۹۹۶ تاکنون

تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران از ۵ آگوست ۱۹۹۶ میلادی و با تصویب قانون ایلسا^۱ رنگ و بوی جدی‌تری نسبت به گذشته به خود گرفت و مهم‌ترین وصفی که از این تاریخ به بعد به تحریم‌های آمریکا علیه ایران اضافه گردید وصف فراسرزمینی بودن تحریم‌ها بود که به موجب آن ایالات متحده، سایر کشورها را با استفاده از ابزارهای در اختیار، به همراهی با تحریم‌های اعمالی خود علیه ایران وادار نمود که به همین دلیل این‌گونه از تحریم‌ها را تحریم‌های ثانویه می‌گویند. با ملاحظه آثار تحریم‌های وضع شده علیه ایران مشخص است که به‌طور کلی تحریم‌ها از سال ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۰ میلادی

1. ILSA (Iran and Libya Sanctions Act) 1996

این قانون با موضوع تحریم بخش انرژی و صنعت ایران و لیبی در سال ۱۹۹۶ میلادی آمریکا تصویب شد که با خروج لیبی در سال ۲۰۰۶ میلادی از شمول آن، قانون مذکور به نام قانون تحریم ایران (ایلسا - Iran Sanctions Act) نام گرفت. این قانون همچنین به دلیل اینکه توسط آلفونسو مارسلو آل دی‌آماتو، سناتور ایتالیایی‌الاصل حزب

جمهوری خواه و یک نماینده دیگر سنا (کِنِدی) به مجلس سنای آمریکا ارائه شد به داماتو-کِنِدی D'Amato - Kennedy Act نیز معروف است.

در بسیاری از حوزه‌ها همچون نفت، برنامه هسته‌ای، صادرات، مالی و بانکی، فروش تسلیحات، اشخاص و شرکت‌های وابسته به صنایع هوافضا، فروش تجهیزات مخابراتی، حوزه انرژی، سرمایه‌گذاری خارجی و ... به شکلی هدفمند منجر به کاهش رشد و پیشرفت ایران در بسیاری از حوزه‌ها گردیده است. (انصاریان، ۱۳۹۳: ۱۷۲-۱۶۸) با این وجود به دلیل عدم تحقق کامل آنچه که ایالات متحده آمریکا از اعمال تحریم‌ها به دنبال آن بود، این کشور سیاست تحریم حداکثری را در پیش گرفته است.

از سال ۲۰۱۰ میلادی و با افزایش رشد صنعت هسته‌ای ایران و دستاوردهایی که در این صنعت حاصل گردید، ایالات متحده آمریکا تحریم‌های خود را به صورت هدفمند و بیشتر با هدف توقف رشد این صنعت در ایران متمرکز و اعمال نمود.

این تحریم‌ها اگرچه به زعم ایالات متحده آمریکا بر سه محور جلوگیری از تکثیر تسلیحات کشتار جمعی، حمایت از حقوق بشر و مبارزه با تروریسم اعمال شده‌اند، اما با توجه به نوع تحریم‌های اعمال شده می‌توان گفت که این تحریم‌ها تا حد زیادی با هدف همسو نمودن ایران با سیاست‌ها و منافع آمریکا وضع گردیده و بیش از هر چیز موجب نقض حقوق بشر در میان آحاد ملت ایران شده است. (نک: آل کجیاف و انصاریان، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۴) مشخصه اصلی تحریم‌های اعمال شده از سوی آمریکا علیه ایران در سال‌های اخیر، تمرکز بر کاهش درآمدهای حاصل از محل صادرات نفت بوده است که با توجه به وابستگی شدید اقتصاد ایران به درآمدهای حاصل از فروش نفت، منجر به بروز شرایط نامناسب حقوق بشری و افزایش فقر در ایران گردیده است.

۵-۱. میزان موفقیت ایالات متحده آمریکا در اعمال تحریم‌های یکجانبه

مطالعات هافبوئر، اسکات و الیوت در زمینه موفقیت تحریم‌های اعمال شده نشان می‌دهد، از ۱۱۵ مورد تحریم بررسی شده، ایالات متحده آمریکا در ۷۸ مورد آن مشارکت داشته که یا به تنهایی آن را اعمال نموده یا رهبر تحریم بوده است که در این میان در ۳۵ درصد از تحریم‌هایی که مشارکت داشته موفق بوده است. همچنین تحقیقات نشان می‌دهند که موفقیت ایالات متحده آمریکا در وضع تحریم‌ها قبل از دهه ۱۹۷۰ میلادی بیش از ۵۰ درصد بوده در

حالی که این آمار در فاصله سال‌های ۱۹۷۰-۱۹۹۰ میلادی به ۲۱ درصد کاهش یافته است (See : Gary Clyde Hufbauer , Kimberly Ann Elliott , Jeffrey J. Schott ,2001:36).

گزارش کنگره ایالات متحده آمریکا در خصوص اثربخشی تحریم‌ها بر رفتار ایران در چهار ژانویه ۲۰۱۹ میلادی منتشر شد. این گزارش مبین رصد دقیق تحولات ناشی از تحریم‌ها بر تمامی حوزه‌های داخلی ایران همچون برنامه هسته‌ای، نفوذ منطقه‌ای ایران، سیاست داخلی، اقتصادی و ... توسط دولت ایالات متحده است. در این گزارش آمارهایی در خصوص میزان اثربخشی تحریم‌ها در حوزه‌های مختلف ارائه گردیده است که با ملاحظه آن‌ها می‌توان دریافت که اثر عمده تحریم‌ها بر عموم مردم ایران به خصوص افشار ضعیف تحمیل گردیده و اگر این روند ادامه داشته باشد به‌طور قطع آثار نامطلوب حقوق بشری را در پی خواهد داشت (2: Congressional research service, 2019: See).

البته لازم به توضیح است که آثار سوء تحریم‌ها منحصر به کشورهای هدف نبوده و آثار سوء قابل ملاحظه‌ای بر اقتصاد جهانی و اقتصاد کشورهای واضع تحریم نیز داشته است، به‌طوری که «تحریم‌های وضع شده توسط ایالات متحده در سال ۱۹۹۹ میلادی معادل ۲۰ میلیارد دلار از صادرات کالای ایالات متحده آمریکا را کاهش داده و ۲۰۰ هزار نیروی کار را از چرخه تولید خارج نموده است و طی سال‌های ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۸ میلادی صادرات کالای ایالات متحده به سه کشور ایران، لیبی و عراق در مجموع بیش از ۲۱ میلیارد دلار کاهش یافته است» (بهروزی‌فر، ۱۳۸۳: ۲۲۷).

۲. مبحث دوم

۲-۱. آثار تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران

۲-۱-۱. آثار مستقیم تحریم‌های یکجانبه

۲-۱-۱-۱. آثار حقوق بشری

کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نظریه عمومی شماره ۸ خود تحت عنوان «رابطه تحریم‌های اقتصادی و احترام به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»^۱

1. General comment No. 8: The relationship between economic sanctions and respect for economic, social and cultural rights 1997.

تحریم‌های اقتصادی را در قریب به اتفاق موارد، دارای اثری قابل ملاحظه بر حقوق مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966) دانسته است.

همچنین به موجب مواد ۲ و ۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۱ «دولت‌های طرف این میثاق مکلف‌اند تحقق حق خودمختاری ملل را تسهیل و احترام به این حق را طبق مقررات منشور ملل متحد مراعات نموده و هرگاه یک خطر عمومی استثنایی (فوق‌العاده) موجودیت ملتی را تهدید کند و این خطر رسماً اعلام بشود کشورهای طرف این میثاق می‌توانند به تناسب تدابیری خارج از الزامات مقرر در این میثاق اتخاذ نمایند. مشروط بر اینکه تدابیر مزبور با سایر الزاماتی که بر اساس حقوق بین‌الملل به عهده دارند مغایرت نداشته باشد و منجر به تبعیضی منحصرأ بر اساس نژاد - رنگ - جنس - زبان - اصل و منشأ مذهبی یا اجتماعی نشود».

تحریم‌ها همچنین تأثیر مستقیمی بر حق آزادی جابه‌جایی و ورود و خروج از کشور برای اشخاص مقیم کشور هدف تحریم‌هایی همچون محدودیت‌های مسافرتی، پروازی و... دارند (See Commands, 2004:249) و «مشخصاً با وضع تحریم‌ها و افزایش فقر، وقفه در ارائه خدمات اجتماعی و کمبود غذا و دارو، بیماری‌ها و مرگ‌ومیر ناشی از آن گسترش می‌یابد که این موضوع از مصادیق بارز نقض حق حیات به‌عنوان یک قاعده آمره بین‌المللی مطابق ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۶ میثاق حقوق مدنی و سیاسی است» (Wittich, 2008:38). «حق حیات به‌عنوان یک حق مهم که حتی در شرایط اضطراری هم غیرقابل نقض است از جانب کمیته حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است» (مؤمنی، ۱۳۹۲: ۸۴).

از دیگر حق‌های بشری که به‌واسطه تحریم‌های یکجانبه در معرض نقض قرار می‌گیرند می‌توان به حق بهداشت و سلامتی اشاره نمود که در ماده ۱۲ کنوانسیون رفع اشکال تبعیض آمیز علیه زنان^۲، ماده ۲۴ کنوانسیون حقوق کودک (Convention on the Rights of the Child, 1989)،

1 . International covenant on civil and political rights 1966.

2 . Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979.

ماده ۵ کنوانسیون رفع تمامی اشکال تبعیض نژادی^۱ و ماده ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی^۲ مورد تأکید قرار گرفته است. با توجه به اینکه کشورهای واضع تحریم سهم به‌سزایی در تأمین فناوری و فناوری‌های مرتبط با تصفیه آب آشامیدنی در دنیا دارند «به نظر می‌رسد عدم ارائه چنین خدماتی علاوه بر مرگ‌ومیر آحاد بشر بر اثر آب آلوده مصداق بارز نقض حق بر سلامت به‌عنوان یک حق مهم بشری است» (آل کجاف و انصاریان، ۱۳۹۳: ۱۲۳).

نکته‌ای که در این میان ممکن است نادیده گرفته شود این است که اگرچه در تحریم‌های یکجانبه داروها و فرآورده‌های غذایی به‌عنوان کالاهای ضروری به‌ظاهر مستثنا می‌گردند، اما با توجه به تحریم‌های حوزه بانکی، خرید و فروش دارو، تهیه مواد اولیه دارویی و غذایی در عمل غیرممکن خواهد بود و به‌تبع آن کشورهای هدف با توجه به ضرورت تهیه داروها و فرآورده‌های غذایی و دارویی مجبور به خرید این اقلام به‌صورت واسطه‌ای و غیرقانونی می‌گردند که این امر نه‌تنها موجب افزایش قیمت تمام‌شده دارو می‌گردد، بلکه داروهای خریداری‌شده نیز گاهی به دلیل عدم برخورداری از استانداردهای جهانی، صدمات بسیاری را در حوزه سلامت به شهروندان کشورهای هدف تحریم وارد می‌کند.

حق توسعه^۳ نیز به‌عنوان یکی از محوری‌ترین موضوعات اسناد حقوق همبستگی بشر و از حقوق مسلم کشورهای در حال توسعه است که در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۴ و اعلامیه حقوق و تکالیف اقتصادی دولت‌ها^۵ ۱۹۷۴ با اجماع

1 . International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965.

2 . International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966.

۳. مطابق ماده ۱ اعلامیه حق توسعه مصوب ۱۹۸۶ میلادی: حق توسعه از حقوق بشری است که نمی‌توان آن را از انسان گرفت و در نتیجه و براساس آن هر انسان و همه مردمان حق دارند در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی که در آن‌ها همه آزادی‌های بنیادی و حقوق بشر می‌توانند به‌طور کامل تحقق یابند شرکت کنند، به آن‌ها کمک کنند و از آن‌ها برخوردار شوند.

4 . International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966.

5 . Charter of Economic Rights and Duties of States 1974.

پذیرفته شده و مبنای مطالبه این حق را می‌توان از اسناد پایه‌ای حقوق بشر برداشت نمود و سازمان‌های بین‌المللی و دولت‌ها به‌عنوان تابعان حقوق بین‌الملل ملزم به فراهم آوردن لوازم تحقق این حق می‌باشند. «برخی از مصادیق حق توسعه درعمل با تحریم نقض می‌شود؛ به‌طور مثال کشورهای تحریم‌کننده که به‌طور عمده از کشورهای توسعه‌یافته محسوب می‌شوند هیچ‌گاه حق توسعه کشورهای دیگر را در دستیابی به انرژی هسته‌ای به رسمیت نمی‌شناسند» (نک: غمامی، ۱۳۹۲: ۱۰۱).

حق بر توسعه به‌عنوان یکی از مصادیق حقوق همبستگی همواره به دنبال تحقق پیش‌نیازهای یک زندگی مطلوب برای عموم مردم است و با توجه به اینکه حق توسعه از آن دسته حقوقی است که مستلزم دخالت مستقیم دولت است و تکالیف ایجابی بر دوش دولت‌ها قرار می‌دهد، بنابراین وضع تحریم‌های یکجانبه از سوی کشورهای قدرتمند و بزرگ می‌تواند مانع جدی بر سر راه عمل به تکلیف دولت‌های هدف تحریم در ایجاد بستر و لوازم اجرای حق بر توسعه ایجاد نماید. تحریم‌های وضع‌شده از سوی ایالات متحده آمریکا با هر هدف و نیتی صورت پذیرفته باشد، مسلماً ناقض حق توسعه^۱ فرد ایرانیان بوده و همچنین نسل‌های آینده را نیز از اثرات منفی آن بی‌نصیب نخواهد گذاشت.

حق توسعه اقتصادی نیز حقی بشری است که تعهداتی برای جامعه بین‌الملل ایجاد می‌نماید، به این معنا که کشورها نه‌تنها می‌بایست مانع تحقق آن نشوند، بلکه باید ابزار و لوازم تحقق آن را نیز فراهم آوردند. با این حال مشاهده می‌کنیم که تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا موانع جدی در جهت تحقق حق توسعه ایران فراهم آورده و این امر ناقض کنوانسیون‌های جهانی است.

۲-۱-۱-۲. آثار اقتصادی

«با توجه به سهم بالای درآمدهای نفتی در بودجه عمومی دولت ایران و تأمین اعتبارات جاری و عمرانی دولت، نخستین و در عین حال مهم‌ترین حوزه تأثیرپذیر از وضع تحریم‌های یکجانبه حوزه نفتی و مالی است» (معاونت اقتصادی - وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۹۲: ۵۷).

ایالات متحده آمریکا با علم به این موضوع و با هدف محروم نمودن ایران از درآمدهای حاصل از فروش نفت در نوامبر سال ۲۰۱۸ میلادی، خرید نفت از ایران را تحریم نمود و صادرات نفت ایران در شش ماهه اول سال ۱۳۹۸ تقریباً به صفر نزدیک شد^۱. بدون شک با توجه به اقتصاد متکی به درآمدهای نفتی ایران قطعاً تأثیرات سوء این مسئله با گذشت زمان بیش‌ازپیش مشاهده می‌گردد». پیش‌بینی می‌گردد با کاهش درآمدهای نفتی، تعادل لازم در بودجه عمومی دولت حفظ نشده و در نتیجه با کاهش اعتبارات عمرانی، محدودیت در نقل و انتقالات ارزی، کاهش درآمدهای ارزی ناشی از صادرات، افزایش قیمت ارزهای خارجی، کاهش ارزش پول ملی و آثار تورمی در داخل کشور را در سطح بالایی شاهد خواهیم بود که کلیه سطوح کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد» (معاونت اقتصادی-وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۹۲: ۸۲).

علاوه بر آنچه بیان شد، «بخش تجارت خارجی کشورها، هدف اصلی واضعان تحریم است که تبعات مختلفی بر صادرات و واردات کشورها؛ از جمله کاهش صادرات، بلوکه شدن دارایی‌های حاصل از صادرات در کشورهای واردکننده، افزایش هزینه‌های مبادلاتی، محدودیت در خرید و تأمین کالاهای وارداتی می‌گذارد» (طغیانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۲).

«تحریم‌ها از یک‌سو با کاهش سرمایه‌گذاری، حجم تجارت و فعالیت بخش‌های تولیدی و خدماتی بر تولید ناخالص داخلی اثرگذار بوده و درآمد سرانه خانوار را کاهش می‌دهد و از سوی دیگر با افزایش نرخ ارز از طریق افزایش قیمت کالاهای وارداتی و شکل‌گیری تورم انتظاری و افزایش تورم و با اصابت نامتقارن تورم به دهک‌های درآمدی منجر به افزایش نابرابری توزیع درآمد در جامعه می‌گردد که مستقیماً منجر به کاهش رفاه اجتماعی و کاهش رفاه خانوار می‌گردد» (معاونت اقتصادی-وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۹۲: ۲۲۹).

۲.۲.۱. آثار غیرمستقیم تحریم‌های یکجانبه

یکی از آثار غیرمستقیم تحریم، قطع همکاری شرکت‌ها یا مؤسساتی است که به دلیل دشوار شدن روابط مالی و دلیل خطر بالای تجارت با کشورهای هدف تحریم تصمیم به قطع همکاری با این کشورها، حتی در کالاهایی که مصارف غیرنظامی دارند می‌گیرند.

۱. See : congressional research service,(2019) , iran sanctions, updated January 4, <https://crsreports.congress.gov>

به‌رغم پایین بودن سهم ایران از درآمدهای حاصل از گردشگری در دهه‌های اخیر، تحریم‌های گسترده ایالات متحده علیه ایران نیز موجب کاهش بیش‌ازپیش ورود گردشگران به ایران گردیده؛ به‌طوری که «ایران در سال ۲۰۱۱ میلادی در بین ۱۶ کشور منطقه از نظر گردشگری رتبه ۱۵ را کسب نموده است» (انصاریان، ۱۳۹۳: ۳۸۱).

عدم امکان خرید مستقیم و بی‌واسطه کالا از بازارهای جهانی مشکلاتی چون افزایش هزینه حمل‌ونقل، انبارداری، تخلیه^۱ کشتی‌ها و... را در برخی موارد چند برابر نموده است که همه این هزینه‌ها درنهایت به قیمت تمام‌شده کالا اضافه می‌گردد.

۳. مبحث سوم (حقوق و تعهدات دولت هدف تحریم)

۳-۱. حقوق دولت هدف

۳-۱-۱. اقدام متقابل

بر اساس ماده ۵۰ طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها^۲، حق اقدام متقابل برای دولت‌ها با رعایت شرایطی همچون عدم تهدید یا توسل به زور و تشابه و تناسب موضوعی پیش‌بینی گردیده است و توسل به این اقدامات تنها توسط دولتی که به‌طور مستقیم صدمه دیده است امکان‌پذیر است. اگرچه این اصل توسط دیوان بین‌المللی دادگستری مورد پذیرش قرار گرفته شده و به‌عنوان یکی از ضمانت‌اجراهای حقوق بین‌الملل قابل اعتنا است، اما به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند منشأ یک اقدام غیرقانونی قرار گیرد. البته این حق در کنار مزیتی که برای برخی کشورها به ارمغان می‌آورد، دارای معایبی است که سبب می‌شود ابزار چندان موفق و پرتطرفداری برای حمایت از حقوق بشر نباشد؛ زیرا از یکسو احراز تخلف و تصمیم در مورد اقدام مقتضی، در اختیار دولت‌ها است و از سوی دیگر درهم‌تنیدگی منافع باعث آن می‌شود که دولت‌ها برخی مواقع در برابر نقض فاحش حقوق بشر چشم‌پوشی نموده و در مواردی نقض‌های کوچک‌تری را دست‌انویز اقدام علیه دولت متخلف قرار دهند. علاوه بر این، «نابرابری دولت‌ها سبب می‌شود که اقدام متقابل، در عمل ابزاری در دست

1 . Demorage.

2 . Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001.

دولت‌های قدرتمند باشد و در عمل هم مشاهده می‌شود که نقض حقوق بشر به‌عنوان بهانه‌ای در دست دولت‌های قدرتمند برای تلافی‌جویی و رفع خصومت‌های پیشین خود با دولت هدف مورد استفاده قرار گرفته است» (عبدلهی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۰).

۲-۱-۳. ایجاد زیرساخت‌های لازم جهت طرح دعوی در مراجع قضایی داخلی

یکی دیگر از راهکارهای موجود برای کشورهای هدف تحریم طرح دعوی در محاکم داخلی خود در پرتو اصل اقدام متقابل و مطابق قوانین و مقرراتشان خواهد بود. ایالات متحده از همین منظر با طرح این مسئله حمایت ایران از تروریسم، به اتباع خود اجازه داده است تا در صورت بروز حوادث تروریستی که به‌زعم آن‌ها ایران نقشی در آن داشته باشد در محاکم داخلی خود علیه دولت ایران شکایت و ضرر و زیان وارده را از محل اموال مصادره‌شده دولت ایران جبران نماید؛ اما باید توجه داشت که لازمه استفاده از این روش این است که بدو ظرفیت‌های لازم در قوانین و مقررات داخلی کشور هدف تحریم پیش‌بینی گردد. (نک: وکیل و تحصیلی، ۱۳۹۲: ۴۵۰)

۳-۱-۳. مراجعه به مراجع بین‌المللی

۱-۳-۳. دیوان بین‌المللی دادگستری^۱

یکی از مهم‌ترین مراجع بین‌المللی جهت طرح دعاوی دولت‌ها علیه یکدیگر در زمینه‌های مختلف از جمله تحریم‌ها، دیوان بین‌المللی دادگستری ICJ است که رکن قضایی سازمان ملل متحد (ماده ۹۴ منشور ملل متحد) محسوب می‌گردد. مطابق ماده ۳۶ اساسنامه دیوان صلاحیت دیوان در رسیدگی به تفسیر یک عهدنامه، موضوعات مربوط به حقوق بین‌الملل، حقیقت مربوط به نقض یک تعهد بین‌المللی، نوع و میزان غرامت ناشی از نقض یک تعهد بین‌المللی و به‌طور کلی در مورد مسائل حقوقی است که دولت‌های امضاکننده اساسنامه بر اساس بند ۱ ماده ۳۵ اساسنامه دیوان، حق طرح دعوی در دیوان را دارند. دولت ایران نیز تاکنون به همین استناد در پرونده‌های سقوط پرواز شماره ۶۵۵ ایران ایر،

حمله به سکوهای نفتی، ضبط دارایی‌های ایران و خروج آمریکا از برجام علیه دولت آمریکا در دیوان طرح دعوی نموده است.^۱

۲-۳-۱. دیوان بین‌المللی کیفری^۲

در هر نظام و سامانه تحریمی باید پنجره بشردوستانه‌ای تعبیه شود تا دامنه تحریم‌ها، نیازهای حیاتی جامعه هدف را تحت‌الشعاع قرار ندهد. یکی از موارد صلاحیت دیوان به‌موجب بند ۲ ماده ۵ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری، جنایت علیه بشریت است که در بند پایانی ماده ۷، هرگونه اعمال غیرانسانی که عمداً به قصد ایجاد رنج عظیم یا صدمه شدید به جسم یا سلامت روحی و جسمی صورت پذیرد را شامل می‌گردد؛ بنابراین چنانچه وضع تحریم‌های یکجانبه به‌گونه‌ای باشد که موجب صدمه شدید به جسم یا سلامت روحی عده زیادی از مردم یک کشور شود به نحوی از مصادیق جنایت علیه بشریت تلقی گردیده و قابلیت طرح در دیوان را دارد؛ بنابراین اگرچه کشور ایران صلاحیت دیوان کیفری بین‌المللی را نپذیرفته است، اما به‌موجب بند ۳ ماده ۱۲ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری^۳ امکان طرح دعوی برای کشورهای که عضو اساسنامه دیوان نیستند نیز به‌صورت موردی وجود دارد.

۳-۳-۱. مراجعه به سازمان‌های بین‌المللی

با در نظر داشتن این مسئله که تحریم‌های یکجانبه در سطح گسترده منجر به نقض حقوق بشر، اصل آزادی تجاری، اصل حاکمیت برابر دولت‌ها، اصل عدم مداخله و... در کشورهای هدف تحریم می‌گردد، حقوق بین‌الملل به کشورهای هدف این اجازه را داده است که در چهارچوب ضوابط موجود از ظرفیت‌های بین‌المللی استفاده نمایند.

کمیسیون حقوق بین‌الملل فشار شدید اقتصادی یا سیاسی را که برای به مخاطره افکندن تمامیت ارضی با استقلال سیاسی یک دولت صورت می‌گیرد از جمله اقدامات متقابل

۳. تاریخچه شکایت‌های ایران از آمریکا در دادگاه بین‌المللی لاهه، (۱۳۹۸/۱۱/۱۰)، وزارت امور خارجه.

2. International Criminal Court (ICC).

3. Rome statute of the international criminal court, 1998.

غیرقانونی به شمار آورده است. با این تفاسیر ایالات متحده برای هدفی مشروع به وسیله‌ای نامشروع متوسل گردیده است.

برخی با استناد به جزء الف بند ۲ ماده ۵۰ پیش‌نویس طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها بر این باورند که اگر بین دولت خاطی و دولتی که از نقض حقوق بین‌الملل متضرر شده است، ترتیبی برای ارجاع اختلاف به روش‌های الزام‌آور حل و فصل اختلافات وجود داشته باشد، باید قبل از توسل به اقدام متقابل، اختلاف را به این مراجع ارجاع دهد؛ بنابراین «با توجه به اینکه میان جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا پیمان الجزایر (بیانیه الجزایر) منعقد گردیده و بر اساس آن، اختلافات باید به دیوان داورای ایران و آمریکا ارجاع شود، طرفین می‌بایست قبل از توسل به اقدامات متقابل، ادعای خود را درباره نقض تعهد طرف دیگر به دیوان ارجاع دهند» (حدادی، ۱۳۸۲: ۱۲۰).

مجمع عمومی سازمان ملل متحد یکی از نهادهایی است که دولت‌های هدف تحریم به واسطه عضویت در سازمان ملل متحد می‌توانند در موارد متعدد به آن مراجعه و از ظرفیت‌های آن استفاده نمایند. کشورها همچنین به واسطه نقض اصل آزادی تجاری و ایجاد محدودیت‌های تجاری و اقتصادی غیرقانونی و ناعادلانه می‌توانند زمینه‌های لازم برای مراجعه به سازمان تجارت جهانی^۱ را فراهم نمایند که البته با توجه به عدم عضویت برخی کشورها همچون ایران در سازمان تجارت جهانی شاید بتوان از طریق شرکای تجاری کشور هدف تحریم که در این سازمان عضویت دارند به‌عنوان متضررین از تحریم وضع شده علیه کشور هدف طرح شکایت نمود. همچنین ایالات متحده در معاهده مودت ۱۹۵۵^۲ با دولت ایران که به تأیید دیوان بین‌المللی دادگستری که جزئی از نظام حقوقی قابل اجرا میان ایالات متحده و ایران به شمار می‌رود، متعهد به برقراری آزادی تجارت و دریانوردی میان طرفین شده است (بند ۱، ماده ۱۰) (نک: خلف رضایی، ۱۳۹۴: ۱۲۱).

علاوه بر موارد مذکور، کشورهای هدف تحریم می‌توانند ضمن مراجعه به سازمان‌های بین‌المللی دیگری همچون سازمان بهداشت جهانی^۳ و سایر سازمان‌های بین‌المللی از

1. World Trade Organization (WTO).
2. The Treaty of Amity 1955.
3. World Health Organization (WHO).

ظرفیت‌های قانونی موجود استفاده و مورد حمایت این سازمان‌ها قرار گیرند. مراجعه به چنین مراجعی اگرچه ممکن است منتج به حصول نتیجه مورد نظر نگردد، اما صرف مراجعه به مراجع بین‌المللی می‌تواند تأثیر به‌سزایی در روند شکل‌گیری یک رویه و دیدگاه مثبت در راستای مقابله با تحریم‌های یکجانبه غیرقانونی و غیرعادلانه در حقوق بین‌الملل میان کشورها داشته باشد.

۳.۲. تعهدات دولت هدف

مطابق ماده ۲ از بخش دوم میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۱ که دولت جمهوری اسلامی ایران نیز عضو آن است، دولت‌ها متعهد هستند که حقوق شناخته‌شده در میثاق را درباره کلیه افراد مقیم در قلمرو و تابع حاکمیتشان بدون هیچ‌گونه تمایزی محترم شمرده و تضمین نمایند. به این ترتیب هر یک از دولت‌ها تکالیف و تعهدات مشخص حقوق بشری در قبال افراد داخل در حوزه سرزمینی خود، از جمله تأمین حداقل سطح رفاه، اشتغال، مسکن، آزادی و... دارند. با این توضیحات درمی‌یابیم که هر یک از دولت‌ها نسبت به مردم خود دارای تعهدات حقوق بشری بوده و باید نهایت تلاش خود را در جهت تحقق حقوق یادشده به کار گیرند و احقاق شرایط مندرج در میثاق را حتی‌المقدور تضمین نمایند؛ اما این موضوع به معنای قابلیت نقض چنین حقوقی از سوی دیگر دولت‌ها نیست؛ چراکه امروزه علاوه بر تعهدات قراردادی دولت‌ها، کلیه حقوق بشری به صورت عرف یا قاعده آمره بین‌المللی درآمده و همه دولت‌ها اعم از عضو کنوانسیون‌های حقوق بشری یا غیرعضو، مکلف به رعایت آن می‌باشند، در حال حاضر با فشار حداکثری ایالات متحده علیه ایران در قالب تحریم‌های یکجانبه‌ای که به‌طور عمده واجد وصف ثانویه می‌باشند، دولت ایران در تضمین حقوق یادشده نسبت به مردم خود دچار مشکلات عدیده‌ای گردیده است که با اقداماتی به شرح زیر می‌توان تا حدودی آثار سوء ناشی از تحریم‌های یکجانبه را تقلیل داد.

۱-۲-۳. اصلاح و تدوین قوانین و مقررات داخلی متناسب با شرایط تحریم

قوانین و مقررات کشورها به‌طور معمول برای شرایط عادی تصویب و به‌موقع اجرا گذاشته می‌شوند؛ بنابراین اینکه این قوانین در شرایط تحریم کارایی و خروجی مطلوبی نداشته باشند امری کاملاً طبیعی خواهد بود. به‌عنوان مثال در سال ۱۳۹۸ ایالات متحده با وضع تحریم‌های کم‌سابقه و تحریم نفت ایران، صادرات این محصول به حد قابل ملاحظه‌ای کاهش یافت که با توجه به وابستگی بالای بودجه ایران به درآمدهای حاصل از فروش نفت ادامه این روند با فرض عدم اصلاح منابع درآمدی و قوانین بودجه‌ای، مشکلات عدیده‌ای را به بار خواهد آورد. در نمونه‌های دیگر می‌توان به لزوم ارائه گواهی مبدأ در قانون مبارزه با قاچاق ارز و کالا در کشور ایران اشاره نمود. مطابق قوانین داخلی ایران عدم ارائه گواهی مزبور از موارد قاچاق محسوب می‌گردد، در حالی که در شرایط تحریم، کمتر فروشنده‌ای به‌خاطر بیم از دست دادن بازار خود در ایالات متحده و نیز مجازات‌های سنگین در نظر گرفته‌شده، حاضر به صدور گواهی مبدأ در خصوص کالاهای خود خواهد بود.

موارد فوق تنها گوشه‌ای از ضرورت‌های اصلاح قوانین در کشور ایران و از باب تمثیل بیان گردیده است؛ بنابراین به‌طور کلی در حوزه مقررات‌گذاری، دولت‌های هدف تحریم می‌بایست با بررسی قوانین و مقررات کشور خود به شناسایی خلأهای موجود در زمینه قانون‌گذاری پرداخته و در کوتاه‌ترین زمان ممکن نسبت به رفع نواقص و خلأهای قانونی اقدام نمایند.

۲-۲-۳. ایجاد همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی

دولت هدف تحریم می‌تواند با افزایش همکاری‌های خود در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی تلاش لازم را در تأمین نیازهای اساسی و ضروری مردم خود به کار گیرد. به‌عنوان مثال در قطعنامه ۲۱ نوامبر ۲۰۱۹ میلادی کمیته دوم مجمع عمومی سازمان ملل با موضوع محکومیت اقدامات یکجانبه اقتصادی که با ۱۱۶ رأی موافق، ۵۲ رأی ممتنع و ۲ رأی مخالف (ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی) به تصویب رسید، با تأکید بر اصول حقوق بین‌الملل در خصوص لزوم تقویت روابط دوستانه و همکاری میان کشورها

مطابق با منشور ملل متحد، تصریح شده که هیچ کشوری نباید با توسل به اقدامات یکجانبه اقتصادی، سیاسی یا هرگونه اقدام یکجانبه دیگری، سایر کشورها را وادار به چشم‌پوشی از حقوق حاکمیتی خود کند. به نظر می‌رسد اگرچه قطعنامه مزبور و قطعنامه‌هایی از این دست تاکنون مانعی بسیار جدی در مسیر اقدامات یکجانبه ایالات متحده علیه کشورهای دیگر ایجاد نموده است، اما شاید مهم‌ترین دستاورد قطعنامه‌هایی از این قبیل، نمایش عزم جدی و راسخ جامعه جهانی در جهت عدم همراهی با اقدامات یکجانبه کشورها علیه یکدیگر باشد که در نوع خود اتفاقی بسیار امیدوارکننده محسوب می‌گردد.^۱

۳-۲-۳. تقویت نظام دیپلماسی

با توجه به اینکه وضع تحریم‌های یکجانبه به‌طور عمده مبتنی بر مسائل سیاسی و دیپلماسی کشورها است به نظر می‌رسد یکی از بهترین و مؤثرترین راه‌حل‌های موجود، تقویت نظام دیپلماسی دولت هدف باشد؛ زیرا دولت هدف تحریم با تکیه بر توان دیپلماسی و مذاکره امکان اثرگذاری بر دیدگاه سایر کشورها و جامعه بین‌الملل را دارد. با توجه به قطعنامه شماره ۵۱/۱۰۳/ا مصوب ۱۲ دسامبر ۱۹۹۶ میلادی در هشتاد و دومین جلسه مجمع عمومی سازمان ملل متحد به نظر می‌رسد در حال حاضر جامعه بین‌المللی واجد آمادگی لازم جهت طرح موارد نقض حقوق بشر در کشورهای هدف تحریم‌های یکجانبه بوده و کشورهای هدف می‌توانند با تشکیل ائتلافی واحد، نظام بین‌المللی را به سمت نظام‌مند کردن تحریم‌های هدفمند پیش ببرند.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

به‌رغم عدم وجود مقرر صریح در خصوص مشروعیت یا عدم مشروعیت تحریم‌های یکجانبه در موازین و مقررات بین‌المللی، به نظر می‌رسد تحریم یکجانبه به‌صورت مطلق غیرقانونی نبوده و تا زمانی که کشورهای واضع تحریم از موازین بین‌المللی و اصول کلی

حقوقی همچون اصول انسانی بودن، تناسب، ضرورت تحریم‌ها و نیز رعایت قواعد آمره بین‌المللی عدول نکرده و موجبات نقض حقوق بشر را فراهم ننموده باشند و تحریم‌های وضع شده نیز واجد وصف ثانویه نباشند، قانونی و مشروع قلمداد می‌گردند و میان تحریم‌هایی که به استناد قوانین بین‌المللی وضع شده با تحریم‌هایی که به استناد قوانین داخلی کشورها وضع گردیده‌اند تفاوت و تمایزی وجود ندارد. از سوی دیگر، تحریم‌های به‌ظاهر مشروع نیز اغلب تأثیر چندانی در تغییر سیاست‌های دولت هدف تحریم ایجاد ننموده و بیشترین آثار آن متوجه ساکنین کشورهای هدف خواهد بود که به همین دلیل اندیشیدن چاره‌ای در جهت رفع این دغدغه از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی جامعه جهانی است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف. نتیجه‌گیری

وضع تحریم‌های یکجانبه آمریکا به شکل فشار حداکثری بر اقتصاد دولت‌های هدف تحریم به‌ویژه کشور ایران در سال‌های اخیر، منجر به نقض گسترده تعهدات حقوق بشری کشورهای هدف، به‌ویژه ایران در خصوص ساکنین خود گردیده است. عدم مشروعیت و غیرقانونی بودن برخی از تحریم‌های یکجانبه به‌ویژه تحریم‌هایی که منجر به نقض حقوق بشر در کشورهای هدف می‌شوند، جامعه بین‌المللی، (خاصه کشورهای آسیب‌دیده از تحریم‌های یکجانبه) و نیز سازمان‌های مسئول چون شورای حقوق بشر را به‌سوی شکل‌گیری ادبیات هدفمندسازی تحریم‌ها، وارد کردن ملاحظات انسان‌دوستانه به‌عنوان عنصری ضروری و اجتناب‌ناپذیر در حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، تحول سیاست‌های تحریمی جهت محدود نمودن آثار جانبی آن و نیز برقراری تناسب میان هدف و اقدامات دولت واضع تحریم سوق داده است که تلاش کشورهای هدف تحریم و متحدان آن‌ها در سرعت بخشیدن به این روند نقشی تعیین‌کننده دارد. علاوه بر این، در کنار تخطی کشورهای واضع تحریم از مقررات بین‌المللی، دولت‌های هدف تحریم نیز گاهی با سوء مدیریت و عدم توجه لازم به کارایی ساختارها و قوانین خود در شرایط تحریم موجب

تشدید آثار سوء تحریم‌ها در کشور خود شده‌اند، بنابراین توجه به این مقوله نیز از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است.

ب. پیشنهاد

کشورهایی مانند ایران که آماج گسترده‌ترین تحریم‌های یکجانبه از سوی کشور ایالات متحده آمریکا می‌باشند می‌بایست در بُعد داخلی نسبت به بررسی و اصلاح آن دسته از قوانین داخلی خود که به نوعی تشدیدکننده آثار سوء تحریم‌ها هستند مطابق با شرایط تحریم اقدام نموده در صورت لزوم قوانین جدید وضع نمایند و همچنین بسترها و ساختارهای داخلی لازم را جهت طرح دعوی آن دسته از شهروندان که از وضع تحریم‌ها متضرر گردیده‌اند علیه ایالات متحده آمریکا فراهم آورند.

در بُعد بین‌المللی نیز استفاده هم‌زمان از شیوه‌های دیپلماسی و حقوقی متناسب با شرایط موجود پیشنهاد می‌گردد، اما با توجه به اینکه توسل به راهکارهای حقوقی از یکسو چهره موجه‌تری از کشورهای خواهان (هدف تحریم) در میان جامعه جهانی خواهد ساخت و از سوی دیگر پیروی از حاکمیت قانون را برای طرف خواننده و مرجع قضایی رسیدگی‌کننده نیز در بر خواهد داشت، بنابراین کشورهای هدف تحریم‌های ایالات متحده آمریکا (از جمله ایران) می‌توانند در کنار استفاده از ابزار دیپلماسی از ظرفیت‌های قانونی موجود جهت طرح شکایت علیه ایالات متحده آمریکا در محاکم بین‌المللی همچون دیوان بین‌المللی دادگستری و دیوان داوری ایران-آمریکا، اقدام به طرح و پیگیری موضوع در شورای حقوق بشر به واسطه نقض حق جمععی تعیین سرنوشت و حقوق فردی افراد مشمول تحریم نمایند.

یکی دیگر از اقدامات متصوره از سوی کشورهای هدف در این راستا، ایجاد ائتلافی مشترک از کشورهای هدف تحریم و سایر کشورهای هم‌پیمان جهت تدوین منشور حقوقی بین‌المللی علیه تحریم‌ها با تمرکز و تأکید بر ابعاد ضدحقوق بشری تحریم‌های یکجانبه (که به طور عمده شامل حال مردم عادی ساکن کشورهای هدف تحریم می‌گردد) است که با توجه به افزایش سالیانه تعداد کشورهای هدف تحریم‌های ایالات

متحدہ آمریکا به نظر می‌رسد استفاده از این ظرفیت طی سالیان آتی چندان دور از دسترس نخواهد بود.

همچنین با توجه به اینکه تحریم‌های یکجانبه نخست اقتصاد کشورهای هدف را تضعیف نموده و به نوعی سرمنشأ بسیاری از آثار سوء حقوق بشری حاصله نیز در پی تضعیف یا فروپاشی اقتصاد کشورهای هدف تحریم رخ می‌دهد و بخشی از آثار سوء تحریم‌ها ناشی از تلاطم نرخ ارز به دلیل برهم خوردن تعادل عرضه و تقاضا و همچنین هیجانات متعاقب آن است؛ بنابراین یکی از راهکارهای مهم اقتصادی در این زمینه انعقاد پیمان‌های پولی دو یا چندجانبه با کشورهای دیگر است که نه تنها از کاهش ارزش شدید پول داخلی کشورهای هدف تحریم، بلکه به نحو ملموسی از آثار سوء حقوق بشری تحریم‌ها نیز می‌کاهد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- اسلامی گیلانی، محمدصادق، (۱۳۹۵)، «*تحلیل انتقادی تحریم‌ها - مشروعیت‌سنجی حقوقی تحریم‌های اقتصادی یکجانبه آمریکا علیه ایران*»، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه امام صادق.
- اسلامی گیلانی، محمدصادق، (۱۳۹۲)، «تحریم‌های اقتصادی یکجانبه و موازین حقوق بشری، مطالعه موردی ایران و آمریکا»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل*، دانشکده حقوق: دانشگاه بهشتی.
- امین‌زاده، الهام و خداپرست، ناصر، (۱۳۹۱)، «نقد تحریم نفت ایران از طرف اتحادیه اروپا از منظر حقوق بین‌الملل»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی قضایی*، شماره ۶۰، صص ۳۶-۱۵.
- انصاریان، مجتبی، (۱۳۹۳)، «تأثیر تحریم‌های تحمیلی بر ایران از منظر دکترین امنیت انسانی»، چاپ اول، تهران، مؤسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد.
- آل کجباف، حسین و انصاریان، مجتبی، (۱۳۹۳)، «تأثیر تحریم‌های یکجانبه و چندجانبه بر ایران از منظر حق بر سلامت شهروندان ایرانی»، *فصلنامه حقوق پزشکی*، سال هشتم، شماره ۲۹، صص ۵۰-۱۱.
- بهروزی‌فر، مرتضی، (۱۳۸۳)، «اثر تحریم‌های یکجانبه آمریکا بر اقتصاد بازرگانی ایالات متحده و بازارهای جهانی انرژی»، *پژوهش‌نامه بازرگانی*، ۳۳، صص ۲۴۰-۱۹۵.
- پیغامی، عادل و سایر همکاران، (۱۳۹۴)، «تحریم‌های اقتصادی ایران مبانی، ابعاد و راه‌کارها»، چاپ اول، تهران، نشر دانشگاه امام صادق.
- حدادی، مهدی، (۱۳۸۲)، «تحریم‌های بین‌الملل: ابزار سیاست ملی یا ضمانت اجرای بین‌المللی»، *مجله اندیشه‌های حقوقی*، شماره دهم، صص ۴۶-۲۱.
- خلف رضایی، حسین، (۱۳۹۴)، «ظرفیت‌های حقوق بین‌الملل برای دفاع اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در مقابل تحریم‌های ایالات متحده آمریکا»، *فصلنامه آفاق امنیت*، شماره ۲۹، صص ۱۳۴-۱۱۵.
- رشیدی، مهناز، (۱۳۹۵)، «تحریم نفتی ایران از منظر حقوق بین‌الملل»، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- سادات میدانی، سید حسین و خلیلی طریقه، مهدی، (۱۳۹۷)، «بایسته‌های حقوقی نظام تحریم ایالات متحده؛ تحریم‌های ایران»، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- طباطبایی، سید احمد (۱۳۷۹)، «تحریم‌های اقتصادی شورای امنیت سازمان ملل متحد علیه عراق

- و حقوق بشردوستانه»، *مجله مجتمع آموزش قم*، شماره ۶، صص ۸۹-۶۵.
- عابدینی، عبدالله، (۱۳۹۴)، «*ایران و چالش‌های حقوقی بین‌المللی معاصر*»، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
 - عبدالهی، محسن و سایر، (۱۳۹۴)، «کارآمدی اقدامات متقابل به‌عنوان ضمانت اجرای حقوق بشر»، *مجله حقوقی بین‌الملل*، شماره ۵۳، صص ۱۶۰-۱۲۷.
 - غمامی، سید محمدمهدی، (۱۳۹۲)، «تحلیل گفتمان ضدحقوقی تحریم‌های آمریکا علیه دولت ایران»، *فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی*، صص ۱۰۷-۸۹.
 - فرخ سیری، منصور، (۱۳۸۷)، «محدودیت‌های شورای امنیت در اعمال تحریم‌های اقتصادی»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، صص ۵۸-۲۹.
 - معاونت اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، (۱۳۹۲)، «*هنر جنگ اقتصادی - اقتصاد ایران در مواجهه با تحریم*»، چاپ اول، تهران، نشر پیک نور.
 - موسوی و خداپرست، سید فضل‌الله و ناصر، (۱۳۹۲)، «مسئولیت اعضای سازمان‌های بین‌المللی در پرتو طرح مسئولیت کمیسیون حقوق بین‌الملل»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی*، شماره ۶۴، صص ۱۸۲-۱۵۹.
 - مؤمنی، مهدی، (۱۳۹۲)، «*مجموعه مقالات همایش ابعاد حقوقی تحریم‌های بین‌الملل شوروی امنیت*»، چاپ اول: تهران، مجمع علمی و فرهنگی مجد.
 - وکیل، امیرساعد و تحصیلی، زهرا، (۱۳۹۲)، «*ایران و تحریم‌های بین‌المللی*»، چاپ اول، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.

ب. انگلیسی

- Commands F, Menno, (200۴) *Extraterritorial Application of Human Rights*. Antwerp, Alford.
- congressional research service, (2019), *iran sanctions*, <https://crsreports.congress.gov>, updated 4 January ۲۰۱۹
- fretland oygarden , kristoffer , (2017) , *the effect of sanctions on human rights: assessing the impact of economic sanctions on human rights violations in targeted countries* , department of political science faculty of social sciences university of oslo.
- hufbauer, gary clyde , (2007) *economic sanctions reconsidered*. 3 rd, expanded ed. Washington dc : Peterson institute for international economics.
- koutrakos, panos, (2001) *foreign policy and defence in eu constitutional law: the legal regulation of sanctions* , exports of dual-use goods and armaments, hart publishing .

- perben , Dominique and work group ,(2018), *the American withdrawal from the Vienna agreement on the iran nuclear programme a contrasting legal situation* , le club des jurists – Iranian issues.
- Second Committee Approves Resolutions Condemning Unilateral Economic Measures, (2019) *Promoting Benefits of Natural Plant Fibres for Sustainable Development*
- Wittich S. ,(2008) Targeted Sanctions and Accountability of the United Nations Security Council. *Austrian Review of International and European Law*; 13: 34-68.

